

COMUNICACIÓ

David Ceballos Hornero (Grup IAFI, Universitat de Barcelona)

Temps i economia: una visió a la llum de Balmes i Zubiri

El concepte de temps en economia, si bé implícit des de bon començament en els primers escrits econòmics per la dinàmica dels elements d'aquesta disciplina (administració, producció, consum, predicció...), no apareix fins al naixement d'aquesta com a ciència diferenciada amb Adam Smith (s. XVIII). No hi ha una sistematització del temps estesa ni doctrinal. Hi ha pocs economistes que hagin tractat el temps des d'un enfocament global, com Paul Rosenstein-Rodan, Nicolae Georgescu-Roegen, George L. S. Shackle o Joan Robinson, perquè la majoria estudia el temps com a variable de la dinàmica econòmica.

És a dir, hi ha un ús pràctic, presentació d'idees o discussió d'aplicacions temporals, com l'obra editada per Stefano Zamagni i Elettra Agliardi (*Time in Economic Theory*), més que una conceptualització i formalització del temps en economia. Cal recórrer a la filosofia per a trobar una justificació i interpretació teòrica d'aquests usos, idees o aplicacions. Sota aquesta idea elaborem la present comunicació, on en les teories dels filòsofs Jaume Balmes i Xavier Zubiri trobem una base dels usos i idees temporals que es poden distingir en l'anàlisi econòmica.

Temps en economia

Al llarg de tota la història econòmica es poden distingir tres formes o usos temporals: l'inicial com a període (durada entre instants), amb la matematització de la disciplina com a ritme (dinàmica del sistema) i, finalment, la mercantilització de les activitats econòmiques suposa un tractament del temps com a bé escàs a distribuir eficientment.

- Temps com a període. El període suposa un tractament espacial del temps perquè fixa la mesura d'aquest últim com la distància o longitud temporal marcada per un rellotge; rellotge o escala que determina també la ubicació i durada de tot fenomen (econòmic), sigui quantitativament o qualitativament.

- Temps com a ritme. El temps funciona com una seqüència ordenada que serveix per a descriure l'evolució, referida als canvis, d'un fenomen (econòmic). S'analitza la dinàmica en termes de canvis, repeticions i velocitat.
- Temps com a categoria de bé econòmic. S'analitza el temps a partir de la ficció d'un mercat on es poden intercanviar els seus usos productius dins la seva escassetesa (24 hores/dia). Suposa, per tant, restriccions de limitació temporal (quantitat), tecnològiques (usos mínims) i de domini (usos positius). El temps és mercantilitzat com a factor productiu amb el valor monetari d'indiferència entre les diferents alternatives d'ús.

Aquests tres usos de la variable temps no interfereixen en la noció o idea temporal que s'utilitza en l'anàlisi econòmica. Noció en la qual també es poden observar tres idees distintes: temps lògic, temps causal i temps històric.

- El *temps lògic* és la idea de temps cronomètric mesurat per un rellotge físic regular, absolut per a un entorn tancat. És reversible i homogeni, i s'utilitza força en la predicció i control. Les anàlisis quantitatives dels neoclàssics i dels economistes derivats de la síntesi neoclàssica recullen aquesta noció temporal. És el temps propi de l'equilibri, perquè la dinàmica s'analitza com un procés que convergeix a un estadi estacionari.

La teoria del valor-treball d'Adam Smith, la llei de la població de Thomas Malthus, l'equilibri general de Leon Walras, les duracions qualitatives del temps econòmic d'Alfred Marshall, l'esquema matemàtic de l'economia de John Hicks, i tots els models matemàtics actuals de representació de la dinàmica i comportament econòmic, tots ells són exemples de l'ús d'un temps lògic.

- El *temps causal* és usat en models amb interrelacions, dependències no lineals on la dinàmica té un sentit irreversible. Amb un temps lògic (models lineals en el temps) no hi ha cap problema conceptual envers la reversibilitat. El temps causal suposa irreversibilitat i homogeneïtat. S'aplica en la representació i descripció de situacions econòmiques. S'utilitza un temps mesurat físicament i modelitzat matemàticament, però que té certa flexibilitat de canvi i sobretot és

irreversible. S'estudia l'evolució i trajectòria del sistema com si mai s'estanqués en un equilibri. L'equilibri està en la durada de l'estructura del model.

En les teories evolutives i alguna branca econòmica que incorpora idees dinàmiques de la biologia en comptes de la física, i més recentment de la termodinàmica, és on es veu la utilització del temps causal. S'estudia amb especial èmfasi l'evolució del sistema, amb els seus canvis estructurals de comportament o evolució caòtica (Ubaldo Nieto de Alba), es posen restriccions en la direcció de l'evolució (Nicolae Georgescu-Roegen) o es configuren elements econòmics que empenyen el sistema (empresari de Joseph A. Schumpeter). Els sistemes dinàmics definits a partir d'un temps causal, per restricció del sistema o emergència de la seva evolució, són irreversibles.

- El *temps històric* neix d'una crítica de l'equilibri i la modelització neoclàssica. Definit per Joan Robinson per a incorporar la incertesa en l'evolució, la flexibilitat de comportament dinàmic (auto-reproducció, auto-organització) i la importància del passat (dependència històrica). El temps històric, a més de ser irreversible, incorpora la incertesa de l'evolució temporal. És a dir, el temps no és únicament la seva formalització matemàtica, sinó també un passat que condiciona l'evolució i un futur incert. El temps passa a ser heterogeni.

Les bases teòriques d'aquesta noció temporal es troben en una interpretació no matemàtica de John M. Keynes, d'on es funda l'escola del postkeynesianisme. Són models més qualitius que quantitius, on el que més pesa és l'argumentació econòmica i no la formalització matemàtica. El sistema econòmic no és un conjunt d'equacions matemàtiques, i de la seva evolució poden emergir múltiples equilibris, processos d'histèresi, dependència de la trajectòria, rigidesa als canvis, desequilibris de llarg termini, etc. L'instant heterogeni de George L.S. Shackle, amb un temps-memòria que afecta el temps-dinàmic present on ocorren els esdeveniments i amb un temps-expectativa que dirigeix el projecte del present, és un exemple de la noció de temps històric; noció que té major utilitat en la decisió econòmica que en la predicció i representació.

Balmes: usos del temps

Jaume Balmes nodreix la seva idea de temps de la definició d'Aristòtil del moviment numerat segons l'abans i el després. Però no és el temps físic vinculat al moviment, sinó que també pot concebre's des de les operacions de l'ànima. El temps, per a Balmes, és una propietat que no comporta cap força, la velocitat de mesura (rellotge) del qual ha d'estar sense discòrdia amb els moviments de l'entorn. A més a més, el temps té parts diferenciades: passat, present i futur.

Balmes parteix de la definició que el temps és la successió entre el ser i no ser. Successió relativa que neix de la comparació entre el ser i el no ser, que pel principi de contradicció no poden ser simultanis. Aquesta successió que dura s'aplica a les coses, perquè el temps és successió d'alguna cosa que mudi, és duració d'alguna cosa (corpòria o operacions de l'ànima) que duri. El temps no té existència pròpia; no és possible separar-lo dels éssers o coses. És una propietat, que en abstracte indica la successió de les coses mudables (cal l'experiència del canvi).

En aquesta propietat que lliga la idea pura de temps (relació ser i no ser) amb la seva mesura (numeració del canvi percebut) de successió que dura es poden trobar els tres usos del temps que s'observen a l'anàlisi econòmica. La successió és l'ordre d'instantes, i entre instantes es defineixen els períodes (durada), que és el primer ús del temps en economia. El ritme és l'anàlisi de la successió, la seva seqüència. Finalment, el temps com a propietat superposada a altres béns i activitats econòmiques (ordre, parts i successió) permet la seva abstracció com a bé econòmic escàs i monetarització (distribució eficient de la seva durada entre activitats productives no simultànies).

Zubiri: nocions del temps

Xavier Zubir classifica la noció temporal segons a què s'aplica: realitat física, humans o llenguatge/unitat. Així parla de tres conceptes del temps:

- Descriptiu: idea que s'entén i es percep del temps.
- Estructural: segons la disciplina o enfocament.
- Modal: caire del ser.

El concepte descriptiu del temps entraria en la discussió sobre la idea de temps, que Zubiri compara amb una línia temporal, que es divideix en passat, present i futur, que transcorre en una direcció i que connecta els seus punts permetent la definició d'una distància o durada temporal. Aquesta línia nega llavors que el temps pugui ser cíclic i es vincula a la definició d'Aristòtil de numeració del moviment (abans-després). Idea semblant a la de Balmes, però no posa l'èmfasi en la realitat del temps, sinó que el temps és quelcom que passa (fenomen amb direcció), que ubica o data els esdeveniments i associa ritme al transcurs de les coses. El temps no és unitat de copulació o addició d'instants, sinó que passa.

El concepte estructural de temps justifica la multiplicitat de temps segons la disciplina o enfocament i, per tant, possibilitaria la situació presentada en el sentit que en l'anàlisi econòmica s'utilitza més d'una noció temporal. Zubiri distingeix entre el temps com a procés físic de propietat o lògica del moviment/successió, el procés biològic de temps vivencial i d'acció similar a la *durée* d'Henri Bergson, el procés psíquic de consciència del pas i durada del temps (proper a Edmunt Husserl) i el procés biogràfic/històric de les possibilitats d'anticipació del futur i projecció del passat.

Aquesta classificació es pot sintetitzar en dues nocions temporals: el temps de les realitats físiques com a successió (moviment numerat homogeni) i el temps humà com a durada (flux que es prolonga, de parts heterogènies i on el futur és precessiu). La primera noció correspon al temps lògic utilitzat pels economistes, i la segona noció recull la idea del temps històric. El temps causal, per la seva banda, seria el cas de l'aplicació dels processos físics als biològics.

El temps modal és un caire de «ser» sense substància (ulterioritat) que permet l'«estar». És el mode en què s'està en el món; concepte que segurament deriva de la formació amb Martin Heidegger que va fer Zubiri.

Zubiri unifica tots tres conceptes i possibles processos temporals en el «mentre», perquè concep la mesura del temps, com Balmes, en la sincronització, sigui externa (temps físic) o interna (temps humà).

Conclusió

El temps en l'anàlisi econòmica, si bé amb usos i nocions diferents, no està allunyat del pensament filosòfic, sinó que és fàcil d'establir lligams amb algunes teories filosòfiques sobre aquest intuïtiu i complex concepte. Un bon exemple en són les teories de Balmes i Zubiri, que permeten d'il·lustrar i fonamentar la diversitat temporal i la seva consistència en l'aplicació a l'anàlisi econòmica.

Bibliografia

- BALMES, J. 1922. *Filosofia fundamental*, Reus, llibre VII.
- CEBALLLOS, D. 2004. *Análisis del Tiempo como variable en Economía Financiera*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, capítol 2.
- ZUBIRI, X. 1996. *Espacio, Tiempo, Materia*, Madrid, Alianza, part II.